

store praktiske og ikke mindst ideologiske problemer, fordi de officielle sandheder kunne udfordres på scenen. Derfor fik det en kort levetid, som en parentes i den nationalsocialistiske kulturpolitik. Læseren må spørge sig selv, om man så ikke skulle have sparet sig at læse næsten 50 sider om det og i stedet fået det i en kortere form, der satte det i sammenhæng med mere relevante fænomener.

Alt i alt er det dog en antologi, der vil være nyttig for dem, der interesserer sig for det æstetisk-politiske opbrud i begyndelsen af århundredet. Desværre gør det langt fra overbevisende moderniseringsperspektiv og den snævre geografiske ramme, at den mest af alt henvender sig til dem, der allerede kender til emnet og vil have mere detaljeret viden om det tysksprogede område. Her er dens tværfaglige perspektiv til gengæld berigende for enhver, der vil have en dybere forståelse af de intellektuelle strømninger ved århundredets begyndelse.

Thomas Ekman Jørgensen

JOHN COOPER: Raphael Lemkin and the Struggle for the Genocide Convention. Basingstoke 2008, Palgrave Macmillan. vii + 338 sider. 58 GBP.

Blandt verdens oversete idealister tælles Raphael Lemkin (1900-1959). Først for nylig er der udkommet en gennemarbejdet, saglig biografi om ham, men den er til gengæld godt timet. Ved 60-året for FN's konvention om folkedrab (9. december 2008) er der al mulig grund til at sætte fokus på denne landflygtige polske jurist, der gjorde tilblivelsen af just denne internationale aftale til sit livsværk.

Andre med polske rødder har indskrevet sig i hvad man kunne kalde »internationalismens historie«, f.eks. lægen Ludwik Zamenhof (1859-1917), der skabte kunstsproget esperanto, og arkitekten Simon Wiesenthal (1908-2005), der bistod myndighederne i adskillige lande med at opspore nazi-forbrydere. Lemkin har mest til fælles med sidstnævnte. De var begge i besiddelse af en stærk og vedvarende retfærdighedsfølelse, som de holdt adskilt fra ethvert ønske om hævn: Deres tanke var mere almen, nemlig at forbrydelser begået i en ideologisk navn, politisk prægede forbrydelser, ikke skulle være straffri. Begge kom de til at virke uden for deres fødeland: Wiesenthal i Østrig, Lemkin i USA.

Lemkin oplevede den 9. december 1948 sin vel nok stolteste stund, da FN's Generalforsamling vedtog konventionen. Tilfredsstillende var det også, at den allerede i 1951 blev gældende folkeret, eftersom

20 stater, som foreskrevet i traktaten, da havde ratificeret den. I dag har 137 lande gjort det. Dens betydning skulle ikke blive at *forebygge* folkedrab, endsigte at formå enhver stat, der havde ratificeret den, til at afholde sig fra den skændige handling, folkedrabet er. Lemkins fortjeneste var overhovedet at få skabt begrebet folkedrab. Fra 1951 var den der tilsigtede helt eller delvis at ombringe folkegrupper af nationale, etniske, racemæssige eller religiøse grunde, i konflikt med folkeretten.

Lemkin kom til verden på en gård nær landsbyen Bezwodene. I år 1900 var stedet del af zar-dømmet Rusland, og i mellemkrigsårene hørte det under Polen for efter 1945 at sortere under Hviderusland som Vaulkovisk (førhen Wolkowsky). Det var såmænd kun 80 km fra Bialystok, hvor førnævnte Zamenhof var født, og hvor der taltes i hvert fald syv sprog – det samme antal, som også Lemkin kom til at mestre. Der er tale om et grænseområde, hvor det var svært at bevare en etnicitet, hvis man ikke var meget bevidst om den. Russere, polakker, jøder (jiddisch-talende), litauere, ukrainere, tyskere og andre baltiske folk blandede sig mellem hinanden.

Lemkins biograf, den britiske jurist John Cooper, har fordybet sig i Lemkins efterladte papirer foruden hans ikke offentliggjorte selvbiografi, *Totally unofficial*. Cooper finder, at den i mange henseender virker endimensional, da den udelader en del centrale personer i kampagnen forud for folkedrabskonventionen, og mærkeligt nok heller ikke kommer ind på mange af de brydninger mellem forskellige folkegrupper, som netop Lemkins Polen og landets naboer oplevede i tiden mellem de to verdenskrige.

Cooper giver en ganske dybtgående karakteristik af Lemkin som en europæisk intellektuel med betydelig handlekraft. Mens andre skribenter på et løsere grundlag har søgt at miskreditere Lemkin, fordi han som jøde havde en særlig grund til at kreere folkedrabsbegrebet, så graver Cooper dybere og forsøger ved hjælp af mange små brikker at sammenstykke en mere dækkende beskrivelse. Også han må dog erkende, at Lemkin efterlader uforståelige huller i sin levnedbeskrivelse, til trods for en ikke ubetydelig selvoptagethed.

Det var usædvanligt i datidens polske samfund, at en jøde var landmand som Lemkins far, men hvordan Raphael fik sin uddannelse og kom på universitetet, er der næsten intet om i selvbiografien. Hvordan han i det hele taget som jøde fik skabt sig en strålende advokatkarriere trods den massive antisemitisme, som dengang rådede i Polen, står hen i det uvisse. De sejrende magter i 1. Verdenskrig havde påtvunget flere stater mindretalsbeskyttelse i traktater, som supplerede Versailles-trak-

taten, for Polens vedkommende således 'den lille Versailles-traktat', som gav ukrainere, hviderussere og tyskere ret til autonomi, mens det ikke rigtig fungerede i forhold til jøderne. Disse udgjorde imidlertid en stor del af den tredjedel af Polens samlede befolkning, som tilhørte mindretal dengang.

Jøderne var stadig et folk uden egentlig hjemstat, og som dreng oplevede Raphael gang på gang polakkernes diskrimination. Han har dog næppe straks reflekteret grundigt over dette, for efter at have læst Henryk Sienkiewicz' berømte bog *Quo vadis* spurgte han sin mor, hvorfor datidens kristne ikke tilkaldte politiet, når de blev kastet for løverne. Hun gjorde ham opmærksom på, at det ikke hjalp noget, eftersom kejser Nero sad på tronen.

I midten af 1930'erne optrådte Lemkin på en konference i Folkeforbundets regi og fremsatte for første gang for et større forum sine ideer om, at verden burde have en international aftale mod, hvad han dengang kaldte *barbari* – han hentydede bl.a. til Det Osmanniske riges overgreb, deportationer og henrettelser af 1,5 mio. armeniere i 1915. Med sine stærke rødder i jødedommen og skribentvirksomhed i jødiske tidsskrifter kom han i modsætningsforhold til såvel politiske som akademiske kredse i Polen. Da Polen og Tyskland i 1934 undertegnede en ikke-angrebspakt, følte han, at han ikke mere kunne bestride sin stilling som statsadvokat i Warszawa. Han ernærede sig i stedet som advokat og gav ind imellem forelæsninger på diverse universiteter i Polen.

Efter Tysklands angreb på Polen i september 1939 og landets deling mellem Tyskland og Sovjetunionen, lykkedes det Lemkin at slippe gennem de russiske linjer og nå til den dengang polske by Wilno / Vilnius, som russerne efterfølgende gjorde til hovedstad i Litauen. Ifølge Cooper søgte 20.000 tyske og russiske jøder til netop denne by – det var store dele af den jødiske intelligentsia: videnskabsmænd, forfattere, journalister m.fl. Mange af disse flygtninge havnede senere – som Lemkin – i USA. Lemkin trak nu på sine forbindelser i den internationale juristverden foruden jødiske kredse. Takket være sit bekendtskab med den tidligere svenske justitsminister, Karl Schlyter kunne han i 1940 begive sig til Sverige.

Han kastede sig ud i at lære svensk og var ifølge de ovennævnte uudgivne erindringer i stand til at holde en forelæsning på dette sprog på Stockholms Universitet blot fem måneder efter sin ankomst. Hans udtale var blevet finpoleret efter intensiv undervisning af en tidligere svensk skuespillerinde. Baggrunden for forelæsningen var udgivelsen af et fransksproget værk om valutakontrol-lovgivning på basis af undersøgelser af 54 landes lovgivning.

Imidlertid havde han på dette tidspunkt også læst *Mein Kampf* og følte sig overbevist om, at Hitler ville udrydde jødedommen. Hvad nu end Lemkins inspiration var, forekommer det troværdigt, at han var foruroliget over, hvad der hændte jøderne og andre nationaliteter i Østeuropa. Han satte sig i hvert fald for at indsamle så mange dokumenter som muligt for at skaffe sig viden om den lovgivning, Tyskland indførte i de lande, det besatte. Han var allerede i 1935 blevet opskræmt af et tillæg til den tyske straffelov, hvorefter man kunne straffe ifølge analogislutninger, dvs. at de nye strafbare handlinger ikke nødvendigvis skulle være direkte opregnet i nogen lov. Herved brød Tyskland med det fundamentale retsprincip *nulla poena sine lege*, dvs. ingen straf uden (i henhold til) lov, som i øvrigt er indskrevet i den europæiske menneskerettighedskonvention fra 1950.

I Warszawas ghetto indførte den tyske besættelsesmagt under 2. Verdenskrig således et dekret, hvorefter enhver jøde mellem 14 og 60 år havde arbejdspligt, svarende til slavearbejde, idet der var dødsstraf for at forlade ghettoen. Om Lemkin virkelig på et så tidligt tidspunkt havde juridisk materiale nok til at fastslå Tysklands folkedrabshensigt, er ifølge Cooper tvivlsomt. Han påpeger flere steder mulige efterrationaliseringer i Lemkins selvbiografi, ligesom visse historiske forhold ikke er korrekt beskrevet eller er fejlagtigt begrundet.

Efter den tyske besættelse af Danmark og Norge følte Lemkin det sikrere endnu engang at rykke teltpælene op. Sandsynligvis bekostet af en jødisk organisation tiltrådte han da i 1941 sin rejse til USA. Som andre, der måtte flygte under krigen, gik det langt fra ad den slagne vej. Han fløj først til Moskva og begav sig så pr. tog til Vladivostok, hvorfra han ad søvejen kom til først Japan og derefter Canada.

I april 1941 var han så i USA, hvor han indledningsvis blev tilknyttet Duke University i North Carolina. Lemkins ry voksede i disse første år hastigt, og allerede i juni 1942 blev han tilbudt et job som ledende rådgiver for den amerikanske regerings direktorat for økonomisk krigsførelse i Washington. Seks måneder tidligere var USA blevet draget ind i 2. Verdenskrig ved det japanske angreb på Pearl Harbor i Stillehavet.

I november 1944 lykkedes det ham at få udgivet sit skelsættende værk *Axis Rule in Occupied Europe. Laws of Occupation – Analysis of Government – Proposals for Redress*. En gennemgang land for land viste, at Tyskland i åbenbar strid med folkeretten inkorporerede store dele af det vestlige Polen, Luxembourg og jugoslaviske provinser, ligesom store landområder i Østeuropa var udlagt som *Lebensraum* for Det Tredje Rige. Der var massedeportationer fra Alsace-Lorraine, Polen og Slovenien, idet

tyske 'kolonister' så skulle slå sig ned dér.

Men vigtigst var Lemkins lancering af det nye begreb folkedrab eller *genocidium*, sammensat af græsk/latin *genos/genus* = folk, race eller stamme og latin *-cidium* = -drab, dvs. tilintetgørelsen af en etnisk gruppe. Som Lemkin skrev, er krig normalt blevet ført mod stater og væbnede styrker, ikke mod befolkninger. Det er en sandhed med modifikationer, men Lemkins pointe var, at den tyske nationalsocialisme hyldede *nationen*, ikke staten som den afgørende faktor. Han citerede Hitlers ledende ideolog Alfred Rosenberg for at »History and the mission of the future no longer mean the struggle of class against class, the struggle of Church dogma against dogma, but the clash between blood and blood, race and race, people and people.« Hitler ville rent ud destruere hele folkegrupper.

Mens polakker blev tildelt 66 pct. af den mad, de fik før 2. Verdenskrig, tilmålt jøderne kun 20 pct. Lemkin havde i 1943 fået kendskab til deportationerne til »ukendte destinationer« og var i besiddelse af tallet 1,7 mio. jøder, der allerede da var ombragt af nazisterne i de besatte lande.

I 1945 blev Lemkin sendt til London for at assistere den amerikanske anklager ved den kommende Nürnberg-proces med at udforme anklageskriftet mod den hovedansvarlige for Nazi-Tysklands krigsforbrydelser, og senere på året deltog han også i forberedelserne til Tokyo-processen mod Japans værste krigsforbrydere.

I september 1946 er Lemkin i Paris i et forsøg på at introducere sit nye folkedrabsbegreb og få det med ind i påtænkte fredstraktater mellem de allierede og de slagte aksemagter. Men både amerikanske og franske diplomater er citeret for deres opstandelse over et sådant forslag. Det havde ingen udsigter på grund af russerne. Da Nürnberg-domstolen afsagde sine første domme senere på måneden, blev hovedvægten lagt på det nye folkeretlige delikt, der i statutterne betegnedes *forbrydelser mod freden*, altså angrebskrig, aggression. Det skuffede Lemkin, at anklagerne og domstolen afviste, at nazisterne i sig selv repræsenterede en forbryderisk sammensværgelse, som allerede før krigen forfulgte jøder på en måde, der underbyggede folkedrabshensigten.

Lemkin blev nu alvorligt syg og måtte indlægges på et fransk militærhospital. Dog fik han det mærkbart bedre, da han i en radioudsendelse hørte om FN's Generalforsamlings kommende møde. Han lavede nu op og blev tilsyneladende raskere ved udsigten til, at FN var det rette forum for hans banebrydende ideer.

Tilbage i USA ivrede Lemkin for, at FN-Generalforsamlingen vedtog en resolution vendt mod folkedrab. Han valgte dog ikke straks at søge direkte indflydelse hos stormagterne, men i stedet gå gennem mindre republikker i Sydamerika, så som Panama og Cuba. Han fik imidlertid også kontakt med den noget mere tungtvejende tjekkiske udenrigsminister, Jan Masaryk, som sympatiserede med Lemkins ideer. Ham kunne han måske bruge til at påvirke russerne, der kunne tænkes at være mistænksomme over for folkedrabs-begrebet. »Såvel De som Vysjinskij [den sovjetiske udenrigsminister] har jo sans for humor«, lokkede Lemkin. »Fortæl ham, at penicillin ikke er opfundet som en intrige mod Sovjetunionen – lige så lidt som folkedrabsresolutionen«. Rusland stemte vitterlig for og ratificerede også den folkeretligt bindende folkedrabskonvention allerede i 1954, mens USA ventede helt til 1988.

I 1935 havde samme Andrej Vysjinskij, der som førende sovjetisk jurist bl.a. stod i spidsen for de berygtede Moskva-processer, skrevet forordet til en pjece, der bar titlen »Kontrarevolutionær intervention ved hjælp af strafferetten«, som netop var vendt mod Lemkins ideer om international strafferetlig indsats mod »barbari«, idet han kaldte det hele et »påskud for den kapitalistiske verden til at blande sig i Sovjetunionens indre anliggender«. Disse ord viste sig svært forudseende. Mellem 1941 og 1944 deporterede russiske tropper 1,5 mio. mennesker tilhørende mindre kaukasiske folkegrupper fra Krim og Nordkaukasus, heriblandt tjetjenerne, til Kasakhstan og Sibirien under påskud af, at de havde kollaboreret med tyskerne.

Bl.a. den amerikanske forsker Ann Applebaum har i sin bog *Gulag: A History of the Soviet Camps* (2003, dansk udgave 2004) påvist, at dette var folkedrab, idet fjernelsen af skilte, folkeregistre m.v. og andre nationalitetstegn fra disse folkegrupper byer og landsbyer gjorde hensigten om deres udslættelse klar. Det kan undre, at Lemkin-biografens forfatter John Cooper intet skriver hverken herom eller om Sovjetunionens hurtige ratifikation af folkedrabskonventionen. Dette gælder så meget desto mere, fordi Lemkin i 1950'erne anklagede Sovjetunionen for folkemord og brugte dette som argument for at få USA til at ratificere konventionen.

Efter et meget omfattende og for ham selv ekstremt udmattende lobbyarbejde lykkedes det i november 1947 Lemkin, med Egypten, Cuba og Panama som forslagsstillere, at få vedtaget en resolution om folkedrab i FN's Generalforsamling. Lemkin blev nu tilknyttet det højt ansete amerikanske universitet Yale som lektor i folkeret og dér blev han til 1951. Herefter blev han imidlertid optaget af at få vedtaget en bindende folkeretlig aftale i form af en konvention mod folkedrab.

Der blev dannet en amerikansk komité med dette formål, og en lang række organisationer i over 25 lande støttede ideen – det angaves, at de repræsenterende 200 mio. mennesker. Samtidig var der dyb uenighed mellem især den amerikanske og russiske delegation om, hvorvidt politiske grupperinger skulle omfattes af folkedrabsbegrebet. Lemkin fik foretræde for striber af delegationsledere og førte endeløse samtaler om den bedste strategi for at få en konvention helskindet igennem Generalforsamlingen. Til det sidste var der heftige diskussioner om, hvorvidt konventionen skulle være tidsbegrænset, om den skulle forsynes med en domstol osv. Aldrig så snart var konventionen vedtaget, før Lemkin kastede sig ud i en ny kampagne, denne gang for at få så mange stater som muligt til at ratificere den – der krævedes 20 til at gøre den bindende. Allerede i januar 1951 lykkedes det imidlertid. Nu gjaldt det så om at få USA til at ratificere. Lemkin havde nu – om man så må sige – brændt sine akademiske broer og opgivet fast universitetsarbejde. At han til tider var tæt på at være et socialt tilfælde på grund af pengemangel, var en pris, han var villig til at betale!

Ved Lemkins død i 1959 var der ingen udsigter til amerikansk ratifikation af folkedrabskonventionen. En frygt for, at den skulle kunne bruges mod USA på grund af behandlingen af landets sorte befolkning, blokerede for det helt til 1988. Det var samme år, som Irak gennemførte giftgasangreb på den kurdiske befolkning i Halabja, hvorved 5.000 skønnedes at være omkommet. Det var ti år efter Cambodjas ombringelse af 1,5 mio. mennesker under De Røde Khmerers terrorregime. Men først efter hutu-folkegruppens masse mord på tutsier i Rwanda og serbernes på Bosnien-Hercegovinas bosniakiske (muslimske) befolkning i 1990'erne gik Lemkins ønske om retsforfølgelse af folkedrabsansvarlige ved internationale tribunaler i opfyldelse.

Med et omfattende noteapparat og referencer også til den seneste tids folkedrab har John Cooper dokumenteret Lemkins liv og virke og sat det i et meningsfuldt perspektiv. Prægnant er også hans påpegning af USA's forsøg i 2005 på at få indført en ny maksime i folkeretten, nemlig regeringers forpligtelse til at beskytte en befolkning mod folkedrab, forbrydelser mod menneskeheden og krigsforbrydelser. Logisk set må forpligtelsen rette sig mod *andre* stater end den eller dem, der udøver folkedrabet. Konsekvenserne heraf bliver knap så klart udlagt af Cooper. Men billedet af embedsmanden Lemkin, som i sin udlændighed skabte international retshistorie, er som helhed rigt facetteret. Bogen udfylder dermed store dele af et tomrum omkring tilblivelsen af en af det 20. århundredes nyskabende internationale aftaler.